

МАКРОЕКОНОМІЧНІ ФАКТОРИ ВПЛИВУ НА РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНОЇ КАР'ЄРИ УЧНІВ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Людмила Єршова,

доктор педагогічних наук, доцент,

головний науковий співробітник лабораторії професійної кар'єри

Інституту професійно-технічної освіти НАПН України

Реферат. Важливим аспектом реформування системи ПТО є підготовка фахівців, здатних раціонально планувати й реалізовувати власну професійну кар'єру відповідно до особистісних потреб та актуальних запитів суспільства. Серед факторів впливу на розвиток професійної кар'єри одними з найвагоміших є макроекономічні, що діють як на державному, так і на інституційному рівнях.

На державному рівні найбільш значимими макрофакторами є стан ринку праці, якість технологічної бази вітчизняних підприємств, правове забезпечення стосунків держави й бізнесу, демографічна ситуація тощо. Головними чинниками інституційного рівня є стан функціонування системи ПТО, особливості діяльності вітчизняних підприємств та організацій, специфіка їх взаємовідносин. До негативних факторів державного рівня варто віднести: проблеми, пов'язані з роздержавленням підприємств, що детермінували не завжди позитивні зміни у відносинах між робітниками, роботодавцями та державою, потужні міграційні процеси, пов'язані з високим рівнем безробіття й наявністю значного числа внутрішньо переміщених осіб; застарілу структуру ринку праці, неготовність його вчасно реагувати на інноваційні економічні тенденції; переважання попиту на малокваліфіковану працю; недостатній рівень професійної мобільності виробничого персоналу. До негативних чинників інституційного рівня варто віднести, з одного боку, – стан системи ПТО та окремих навчальних закладів, а з іншого, – підприємств та організацій. У системі ПТО негативними чинниками, що потужно впливають на усвідомлення молоддю професійної кар'єри, є: зменшення контингенту учнів ПТО, зростання числа неефективних малокомплектних закладів, часто невинновдане поверхневе ставлення до викладання предметів соціогуманітарного циклу, недостатня професійна спрямованість викладання загальноосвітніх дисциплін, низький рівень упровадження новітніх виробничих технологій, невідповідність рівня компетентності випускників ПТНЗ сучасним вимогам ринку праці, невдоволення роботодавців якістю робочої сили. З'ясовано, що пом'якшити негативний вплив охарактеризованих негативних макрофакторів можуть створені при ПТНЗ центри розвитку професійної кар'єри.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: професійна освіта, професійна кар'єра, фактори впливу на професійну кар'єру, професійно-технічні навчальні заклади.

Постановка проблеми. Реформування сучасної системи професійно-технічної освіти передбачає виконання низки важливих завдань, серед яких: необхідність модернізації системи ПТО, створення механізмів більш ефективного її регулювання, оновлення структури та змісту, вдосконалення практичної спрямованості освітніх програм тощо. Очікується, що в центрі державної політики розвитку професійно-технічної освіти мають стояти освітні потреби особистості, готової і здатної вчитися упродовж життя; що ПТО має забезпечувати розвиток трудового потенціалу, в основі якого –

підготовка компетентних, творчих, активних фахівців, спроможних задовольнити запити промислово-інноваційного розвитку економіки. Відтак, очевидно є важливість формування у майбутніх фахівців уміння планувати й будувати власну професійну кар'єру

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливими джерелами інформації про фактори, що впливають на професійну кар'єру випускників системи ПТО, є статистичні матеріали державної служби зайнятості, дані Держстату України, інформаційні та аналітичні звіти МОН України тощо. Вплив соціально-економічних факторів на вибір учнями ПТНЗ професії та розвиток професійної кар'єри, в контексті організації в навчальних закладах системи консультування з професійної кар'єри, в тій чи іншій мірі представлено у працях вітчизняних дослідників, серед яких: С. Алексеева [1; 6, с. 64-77], Д. Закатнов [2], Л. Злочевська [6, с. 78-94], В. Лозовецька [4], В. Орлов [5; 6, с. 34-63], М. Шимановський [6, с. 169-191] та ін.

Метою статті є аналіз загальнодержавного та інституційного рівня дії макроекономічних факторів впливу на вибір учнями ПТНЗ професії та розвиток професійної кар'єри.

Виклад основного матеріалу. Серед факторів впливу на розвиток професійної кар'єри одними з найбільш вагомих є макроекономічні, що діють як на державному, так і на інституційному рівнях. На державному рівні найбільш значимими макрофакторами є стан ринку праці, якість технологічної бази вітчизняних підприємств, правове забезпечення відносин держави й бізнесу, демографічна ситуація тощо. Головними чинниками інституційного рівня є стан функціонування системи ПТО, особливості діяльності вітчизняних підприємств і організацій та специфіка їх взаємовідносин.

До негативних факторів державного рівня варто віднести: проблеми, пов'язані з роздержавленням підприємств, що детермінували не завжди позитивні зміни у відносинах між робітниками, роботодавцями та державою, потужні міграційні процеси, пов'язані з високим рівнем безробіття й наявністю значного числа внутрішньо переміщених осіб; застарілу структуру ринку праці, неготовність його вчасно реагувати на інноваційні економічні тенденції; переважання попиту на малокваліфіковану працю; недостатній рівень професійної мобільності виробничого персоналу.

До негативних факторів інституційного рівня можна віднести стан системи ПТО, окремих навчальних закладів, а також підприємств і організацій. У системі ПТО негативними чинниками, що потужно впливають на усвідомлення молоддю професійної кар'єри, є: зменшення контингенту учнів ПТО, зростання числа неефективних малокомплектних закладів, часто не виправдано поверхневе ставлення до викладання предметів соціогуманітарного циклу, недостатня професійна спрямованість викладання загальноосвітніх дисциплін, низький рівень упровадження новітніх виробничих технологій, невідповідність рівня компетентності випускників ПТНЗ сучасним вимогам ринку праці, невдоволення роботодавців якістю робочої сили. З іншого боку, на підприємствах та організаціях також

визрівають фактори, які зумовлюють низький рівень мотивації молоді до розвитку професійної кар'єри. Це, насамперед, неконкурентоспроможність робочих місць, низький рівень заробітної плати і відсутність на виробництві якісного управління людськими ресурсами. Дуже значним є в українських підприємствах попит на низькокваліфіковану працю, частка якої сягає 20 %. Відомо, що 70 % працівників найпростіших професій отримують заробітну плату в розмірі до 2000 грн. [9]. Найбільшим є попит на низькокваліфіковану працю в сільському господарстві, легкій промисловості, у сфері транспорту й зв'язку, на підприємствах виробництва харчових продуктів. Водночас навчальні заклади, які готують фахівців для цих галузей господарства, у системі ПТО становлять більшість.

Таким чином, низький рівень ведення бізнесу в Україні, погана його підтримка з боку держави, а, відтак, і нездатність роботодавців забезпечувати своїх працівників гідною зарплатою, призводить не лише до погіршення якості вітчизняних товарів і послуг, але й руйнує мотивацію молоді до опанування професією, знижуючи її престижність.

Відсоток безробіття у працівників сфери торгівлі й послуг, кваліфікованих робітників з інструментом, робітників з обслуговування технологічного устаткування та машин майже дорівнює відсотку безробітних без професії. При цьому, до 3 % некваліфікованих робітників, працевлаштованих на економічно стабільних підприємствах, отримують зарплату понад 4000 грн., що становить верхню межу для переважної більшості кваліфікованих працівників вітчизняного ринку праці.

Така незбалансованість у системі оплати праці нівелює зусилля особистості в отриманні освіти, оскільки майже для половини випускників вітчизняних професійно-технічних навчальних закладів здобута ними професія не гарантуватиме, на жаль, підвищення рівня оплати їхньої праці. Саме тому більшість із них професійну кар'єру не усвідомлюють як набуття затребуваних суспільством умінь і навичок. Натомість, вона сприймається як пошук високооплачуваної посади, що уособлює владу, фінансову стабільність, престиж. З огляду на це, процесуальний, ціннісний та індивідуальний підходи до усвідомлення суті професійної кар'єри втрачають шанси бути прийнятими молодими людьми як спонукання до навчання упродовж життя. На це є безліч пояснень. Наприклад, з точки зору теорії мотивації А. Маслоу, людина не прагне задовольняти вищі потреби, якщо має незадоволеними нижчі. Очевидно, що заробітна плата розміром у 2000 грн. не здатна задовольнити матеріальні потреби молодої людини настільки, аби вона була готовою розвивати потреби вищого рівня, до яких і відноситься, зокрема, прагнення постійно підвищувати свою кваліфікацію. З іншого боку, кваліфіковані працівники з чітким усвідомленням важливості професійного росту, але з не виправдано низькою оплатою їхньої праці, постійно відчують фрустрацію через обмежені можливості реалізації потреби у професійному зростанні. Це, відповідно до теорії мотивації К. Альдерфера, зумовлює повторну активізацію потреб нижчого рівня. Саме

тому більшість випускників ПТНЗ зупиняються у своєму розвитку, відмовляючись від подальших зусиль щодо підвищення кваліфікації.

Ще одним вагомим макрочинником впливу на якість усвідомлення молоддю значимості професійної кар'єри та стан ПТО загалом є демографічна ситуація в країні. Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України прогнозує, що скорочення чисельності вікової групи від 15 до 19 років триватиме. Якщо в 2014 р. вона нараховувала 2,19 млн. осіб, то в 2018 р. очікується її зменшення до 1,84 млн. Оскільки ця вікова група становить основний контингент учнів ПТНЗ, то це, відповідно, впливає й на кількість випускників ПТНЗ. За даними Державного комітету статистики України, кількість кваліфікованих робітників, підготовлених у професійно-технічних навчальних закладах, також демонструє стійку тенденцію до скорочення. Наприклад, у 1990 р. система ПТО випустила 377000 кваліфікованих робітників, у 2000 р. – 267000, у 2010 р. – 247000, у 2013 р. – 227000, у 2014 р. – 182000. Дані за 2015 рік не відображено, оскільки вони не містять інформації з навчальних закладів Криму та окупованих територій Донбасу. Якщо в 1990 р. різниця між кількістю прийнятих до ПТНЗ учнів і випускників становила 3800 осіб, то всі наступні роки число учнів, які не завершували навчання, постійно збільшувалося. Водночас, у комітеті Верховної Ради з питань науки й освіти зменшення контингенту учнів ПТНЗ вважають результатом не лише звуження демографічного базису функціонування системи професійної освіти, але й наслідком стрімкого падіння престижності фахової підготовки у ПТНЗ. Таким чином при аналізі макрочинників акцент переноситься з державного рівня на *інституційний*.

Зменшення контингенту учнів і слухачів у закладах ПТО об'єктивно зумовлює збільшення кількості малокомплектних закладів (з контингентом учнів менше 300 осіб) із нижчим рівнем якості освітніх послуг. За даними комітету ВР з питань науки та освіти, на початок 2016 р. в Україні функціонувало 337 малокомплектних ПТНЗ із загальним контингентом близько 62000 осіб та 23 філії з контингентом 2980 учнів. Найбільша кількість малокомплектних ПТНЗ функціонує в Харківській (29), Донецькій (27), Полтавській (27), Луганській (24) та Запорізькій (24) областях. Тобто, найбільше малокомплектних закладів, окрім агропромислового комплексу, приходиться на промисловість, будівництво та сферу обслуговування. При цьому, за даними Державного центру зайнятості (2016), лідерами по кількості вакансій залишаються висококваліфіковані робітники – електрозварювальники, слюсарі, токарі, водії, робітники з ремонту електроустаткування, швачки, тобто, – працівники, підготовка яких потребує значної технічної бази, яку в більшості випадків не можуть забезпечити малокомплектні навчальні заклади. Оскільки їх кількість у сучасній мережі ПТНЗ становить 40 %, то це знижує конкурентоспроможність випускників, які в процесі пошуку роботи здебільшого потрапляють до категорії низькооплачуваних працівників. Очевидно, що цей фактор також знижує

престижність професії та ефективність мотивації учнів і слухачів ПТНЗ до розвитку професійної кар'єри.

На інституційному рівні вагомими факторами впливу на формування готовності учнів ПТНЗ до розуміння й розвитку професійної кар'єри, є також особливості поєднання професійно-технічного й загальноосвітнього циклів у закладах ПТО, а також якість професійної спрямованості викладання у них загальноосвітніх предметів і міжпредметних зв'язків. У першу чергу, варто звернути увагу на негармонійність поєднання професійних та загальноосвітніх дисциплін. Якщо взяти до уваги чотири основні сфери самореалізації людської особистості (особистісна, сімейно-родинна, суспільна та професійна), то очевидно, що дисципліни професійного спрямування вирішують у цьому контексті лише чверть проблем особистісного самовизначення й саморозвитку. Водночас дисципліни загальноосвітнього, зокрема, соціогуманітарного спрямування, є визначальними для реалізації «Я-концепції» особистості, як здатності її до самоспостереження, самоаналізу, самоконтролю, саморегуляції та самовдосконалення, та формування основних сфер людського «Я»: «Я-Особистість», «Я-сім'янин», «Я-громадянин», «Я-професіонал». Саме ці дисципліни сприяють формуванню характеру, життєвих цілей і цінностей, а також системи мотивів, що стають визначальними у прийнятті особистістю рішень щодо вибору професії, побудови та розвитку професійної кар'єри.

Проте, як свідчить практика, не лише заклади I-II ступенів професійно-технічної освіти, але й III-го не завжди можуть якісно організувати задеклароване Законом України «Про професійно-технічну освіту» забезпечення загальноосвітньої та загальнокультурної підготовки робітничих кадрів та розширення можливостей професійної самореалізації особистості, покликані покращити соціальний захист та підвищити конкурентоспроможність на ринку праці в сучасних умовах [8] (про що вже говорилося вище). У Положенні «Про організацію навчально-виробничого процесу у професійно-технічних начальних закладах» (п. 3.2.) [7] йдеться про те, що професійно-технічна освіта *може* включати не лише професійно-теоретичну, професійно-практичну й загальнотехнічну підготовку, але й природничо-математичну, гуманітарну, фізичну. Очевидно саме тому, що, відповідно до законодавчих документів, соціогуманітарна складова професійно-технічної освіти носить до певної міри рекомендаційний характер, дисципліни соціогуманітарного циклу на практиці часто набувають статусу «вторинних» або «необов'язкових». Відтак рівень гуманітарної підготовки учнів ПТНЗ здебільшого залежить від рівня запровадженого в них освітнього менеджменту та психолого-педагогічної культури й ціннісних орієнтацій викладачів відповідних предметів.

Варто визнати, що до певної міри ця проблема зумовлена особливостями контингенту учнів ПТНЗ, серед яких 28,3 % – це особи, які потребують особливого піклування держави – діти-сироти, позбавлені батьківського піклування, з певними вадами розвитку, в тому числі й розумового, діти з неповних, малозабезпечених та неблагополучних сімей [10]. Питання,

пов'язані з вирішенням проблем їхнього соціального захисту вже традиційно лягають на плечі відповідальних за навчально-виховну роботу в ПТНЗ.

Законодавча й фінансова складність цих питань у сучасних соціально-економічних умовах (децентралізація, законодавча неврегульованість, близькість до зони проведення АТО) часто витісняє інші проблеми (наприклад, формування світогляду особистості, її життєвих цілей і цінностей) на другий план, негативно впливаючи на можливості планування й реалізації професійної кар'єри.

Ще однією проблемою ПТНЗ є їх низька здатність до фундаменталізації професійного навчання в умовах суспільства знань та впровадження сучасних виробничих технологій. З одного боку, причиною цього є застаріла матеріально-технічна база багатьох ПТНЗ, яка не відповідає потребам сучасної економіки й не дозволяє наситити ринок праці працівниками потрібної кваліфікації. З іншого боку, це зумовлено невідповідністю профільної орієнтації багатьох ПТНЗ сучасним потребам своїх регіонів. У сукупності це детермінує парадоксальну ситуацію: одночасно існують дві проблеми – висока затребуваність у працівниках технічних спеціальностей і найвищий у професійному середовищі рівень безробіття серед дипломованих робітників. На думку МОН України, головною причиною цього є те, що українські заклади ПТО не спроможні надавати учням професійні навички, очікувані ринком праці. У 13-ти українських областях відсоток непрацевлаштованих учнів ПТНЗ перевищує середній показник по Україні.

Висновок. З огляду на вищевикладене, очевидним стає те, наскільки ускладненою для ПТНЗ є проблема підготовки учнів до планування й розвитку професійної кар'єри в умовах, де більше 20 % випускників взагалі не мають шансів на роботу за фахом. За таких обставин їх перебування у стінах ПТНЗ зумовлюється не стільки потребою професійного самовизначення, скільки низкою інших мотивів, серед яких основними є економічні й соціальні. Дещо зменшити негативний вплив охарактеризованих макрофакторів можуть створені при навчальних закладах системи ПТО центри розвитку професійної кар'єри, покликані: аналізувати не лише особистісні, але й соціально-економічні умови формування кар'єрної компетентності учнів ПТНЗ, враховувати реальні потреби національного та регіональних ринків праці, сприяти адаптації випускників на своєму першому робочому місці, допомагати учням і слухачам ПТНЗ самостійно оцінювати досвід своєї роботи, професійні навички, систему ціннісних орієнтацій і ступінь самомотивації до розвитку професійної кар'єри, стимулювати зростання інтересу комерційних організацій та компаній до підбору персоналу із середовища випускників системи ПТО.

Література:

1. Алексеева С. В. Сучасні підходи до розвитку професійної кар'єри: педагогічний аспект /С. В. Алексеева // Проблемы современного педагогического образования. – Ялта : РИО ГПА, 2015. – Вып. 47. – Ч 5. – С. 3-8. – (Сер.: Педагогика и психология).
2. Закатнов Д. Технології підготовки учнівської молоді до професійного самовизначення [монографія] / Д. Закатнов. – К. : Педагогічна думка, 2012. – 160 с.
3. Інформаційні матеріали до розгляду на колегії МОН України питання «Про підсумки розвитку дошкільної, загальної середньої, професійно-технічної та позашкільної

освіти у 2014/2015 н.р. та завдання на 2015/2016 н.р.». – К., 2015. – 23 с. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/content/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8/2015/08/14/zbirnyk01.pdf>

4. Лозовецька В. Т. Професійна кар'єра особистості в сучасних умовах : монографія / В. Т. Лозовецька. – Київ, 2015. – 279 с.

5. Орлов В. Ф. Формування уявлень учнівської молоді про життєвий і професійний успіх / В. Ф. Орлов // Модернізація професійної освіти і навчання: проблеми пошуки і перспективи. – 2014. – № 4. – С. 17-28.

6. Підготовка учнів професійно-технічних навчальних закладів до планування й реалізації професійної кар'єри : теорія і практика : монографія / [Алексеева С. В., Закатнов Д. О., Орлов В. Ф. та ін.]; за наук. ред. Д. О. Закатнова. – К. : ТОВ «НВП Поліграфсервіс», 2014. – 196 с. – С. 64-77.

7. Положення «Про організацію навчально-виробничого процесу у професійно-технічних навчальних закладах // Постанова КМ України № 419 від 30.05.2006 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0032-07>.

8. Положення про ступеневу професійно-технічну освіту // Постанова КМ України (№ 956 від 3.06.99) із змінами, внесеними згідно з Постановою КМ N 456 (456-2013-п) від 26.06.2013 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/956-99-%D0%BF>

9. Пропозиція робочої сили та попит на неї [Інформація державної служби зайнятості]. – Електронний ресурс. – Режим доступу: www.dcz.gov.ua (12.10.16).

10. Статистичні дані Держстату України по професійно-технічних навчальних закладах Міністерства освіти і науки України за 1990-2014 рр. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kno.rada.gov.ua/komosviti/control/uk/publish/article?art_id=66679&cat_id=66655

Реферат

Макроекономические факторы воздействия на развитие профессиональной карьеры учеников профессионально-технических учебных заведений

Людмила Ершова,

доктор педагогических наук, доцент,

главный научный сотрудник лаборатории профессиональной карьеры

Института профессионально-технического образования НАПН

Украины

Рассмотрены основные подходы к определению понятий «технология», «педагогические технологии», «профессиональная культура», выделены их существенные признаки и основные классификации. Определены критерии, по которым осуществлено эту классификацию: организация совместных видов познавательной деятельности, которые способствовали бы формированию необходимых достаточных навыков и умений самостоятельного критического мышления; опоры на проблемные ситуации реальной жизни в процессе ознакомления с новым материалом, организации совместных дискуссий, выдвижение гипотез, поиск дополнительной информации, необходимой для решения возникшей проблемы, обсуждение возможных решений; опора на применение знаний различных отраслей, их интеграцию при решении проблем; организация самостоятельной исследовательской, поисковой деятельности, стимулирующей самостоятельное критическое мышление, умение работать с информацией, добытой из различных источников; создание условий для рефлексии, прогнозирования возможных последствий решений, которые будут приняты; организация обучения преподавателей специальных дисциплин в межкурсовой период повышения квалификации, которая предусматривает

использование современных педагогических технологий (игровых, проектных, кейсовых, информационно-коммуникативных и других).

Осуществлен анализ практики организации методической деятельности преподавателей специальных дисциплин и собственного практического опыта, который показывает, что эффективной технологией в обучении взрослых является работа в малых группах. Исследованием подтверждается, что совместная деятельность, осуществляемая в процессе взаимодействия как в малых группах, так и коллективе, имеет решающее значение в достижении таких целей, как: развитие технического и технологического мышления в процессе творческого поиска и решения педагогических задач, связанных с профессионально педагогической деятельностью специалистов; создание мотивационной среды в процессе межличностного общения, которое сопровождается интериоризацией, возникновением чувства эффективной общности действий и их качественных результатов; формирование межличностных отношений, готовности к сотрудничеству; овладение способами организации совместной деятельности.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: профессиональное образование, профессиональная карьера, факторы влияния на профессиональную карьеру, профессионально-технические учебные заведения.

Abstract

Macroeconomic factors of influence on professional career development of vet institutions students

Lyudmila Yershova,

Doctor of Science, Associated professor,

Principal researcher of Professional life laboratory,

Institute of vocational education and training of NAES of Ukraine

An important aspect of the vocational education system (VET) reform is the specialists training who will be able to rationally plan and implement their own professional career in accordance with personal needs and current society demands. Among the factors of influence on the professional career development the key factor is the macroeconomic factor, which act at both levels: the state and institutional. At the state level the key macroeconomic factors are: labour market condition, quality of domestic enterprise's technology base, legal support of state and business relations, demographical situation etc. The key factors of the institutional level are condition of VET functioning, the peculiarities of the domestic enterprises activity and organizations, and the specificity of their relations. The negative state-level factors include the following: problems associated with the denationalization of enterprises which determined not always positive changes in the relations between workers, employers and the state; powerful dispersal movements associated with high unemployment level and the presence of a significant number of internally displaced persons; the outdated labour market structure, its inability to respond timely to innovative economic trends; prevalence of demand for low-qualified work; insufficient level of structural mobility of factory personnel. The negative factors of the institutional level are, on the one hand – VET condition and separate educational institution and on the other – enterprises and organizations. The negative factors which powerful influence on awareness of young people's professional careers in VET are: decrease in enrolment in VET; increase in the number of ineffective small institution; often unjustifiably superficial attitude to the subjects teaching of the socio-humanitarian cycle; insufficient professional orientation of general subjects teaching; poor standards of implementation of the newest production technologies; inconsistency of the competence level of vocational schools graduates to modern labour market requirements, employers discontent with the workforce quality. It was found out that created centres of professional career development at vocational schools could mitigate the negative impact of the characterized macro factors.

KEY WORDS: vocational education, employment career, factors of influence on employment career, vocational schools.

References

1. Aliksieieva S. V. Suchasni pidkhody do rozvytku profesiinoi kariery: pedahohichni aspekt / S. V. Aliksieieva // *Проблеми сучасного педагогічного виховання*. – Yalta : RYO HPA, 2015. – Vyp. 47. – Ch 5. – S. 3-8. – (Ser.: Pedahohyka y psykholohyia).
2. Zakatnov D. Tekhnolohii pidhotovky uchnivskoi molodi do profesiinoho samovyznachennia [monohrafiia] / D. Zakatnov. – K. : Pedahohichna dumka, 2012. – 160 s.
3. Informatsiyni materialy do rozhlyadu na kolehiyi MON Ukrayiny pytannya «Pro pidsumky rozvytku doshkilnoyi, zahalnoyi serednoyi, profesiyno-tekhnichnoyi ta pozashkilnoyi osvity u 2014/2015 n.r. ta zavdannya na 2015/2016 n.r.». – K., 2015. – 23 s. : [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://www.mon.gov.ua/content/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8/2015/08/14/zbirnyk01.pdf> (12.10.16).
4. Lozovetska V. T. Profesiina kar'iera osobystosti v suchasnykh umovakh : monohrafiia / V. T. Lozovetska. – Kyiv, 2015. – 279 s.
5. Orlov V. F. Formuvannia uiaвлення uchnivskoi molodi pro zhyttievyi i profesiinyi uspikh / V. F. Orlov // *Modernizatsiia profesiinoi osvity i navchannia: problemy poshuky i perspektyvy*. – 2014. – № 4. – S. 17-28.
6. Pidhotovka uchniv profesiino-tekhnichnykh navchalnykh zakladiv do planuvannia i realizatsii profesiinoi kar'ieri : teoriia i praktyka : monohrafiia / [Aliksieieva S. V., Zakatnov D. O., Orlov V. F. ta in.]; za nauk. red. D. O. Zakatnova. – K. : TOV «NVP Polihrafservis», 2014. – 196 s. – S. 64-77.
7. Polozhennia «Pro orhanizatsiiu navchalno-vyrobnychoho protsesu u profesiino-tekhnichnykh nachalnykh zakladakh // Postanova KM Ukrainy № 419 vid 30.05.2006 : [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0032-07>.
8. Polozhennia pro stupenevu profesiino-tekhnichnu osvitu // Postanova KM Ukrainy (№ 956 vid 3.06.99) iz zminamy, vnesenymy zghidno z Postanovoio KM N 456 (456-2013-p) vid 26.06.2013 : [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/956-99-%D0%BF> (12.10.16).
9. Propozytsiia robochoi syly ta popyt na nei [Informatsiia derzhavnoi sluzhby zainiatosti]. – [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : www.dcz.gov.ua (12.10.16). Statystychni dani Derzhstatu Ukrainy pro profesiino-tekhnichnykh navchalnykh zakladakh Ministerstva osvity i nauky Ukrainy za 1990-2014 rr. : [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : http://kno.rada.gov.ua/komosviti/control/uk/publish/article?art_id=66679&cat_id=66655 (12.10.16).